

УДК 027.021:[061.2:001](477.83-25):351.852]“1940/1941”(092)

**ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО
ПРО РОЗБУДОВУ БІБЛІОТЕКИ НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА імені ШЕВЧЕНКА
В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ОЧІКУВАННЯ
ТА РЕАЛЬНІСТЬ (1940–1941)**

Леся Кусий

*канд. наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник
відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7560-3696>

DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2021-13\(29\)-15](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2021-13(29)-15)

На підставі архівних документів та спогадів останнього директора Бібліотеки НТШ В. Дорошенка відтворено його намагання зберегти цілісність і національний характер цієї унікальної книгозбірні в роки встановлення радянської влади в Західній Україні. Відображено його зусилля, спрямовані на якісне покращення фондів Бібліотеки. Висвітлено причини та обставини структурних змін, яких зазнала установа внаслідок радянської бібліотечної політики, націленої передусім на нищення культурних надбань українського народу.*

Ключові слова: Володимир Дорошенко, Бібліотека Наукового товариства імені Шевченка, Львівська філія Бібліотеки Академії наук УРСР, бібліотечна цензура, радянська бібліотечна політика.

© Кусий Л., 2021

* Дорошенко Володимир Вікторович (30.10.1879, Санкт-Петербург, Росія – 25.08.1963, Філадельфія, США) — український історик, відомий бібліограф і бібліолог, літературознавець, перекладач, літературний критик, громадський і політичний діяч. Дійсний член Українського наукового товариства (1913), НТШ (1925), Української вільної академії наук (1946). Працював у Бібліотеці НТШ (1910–1944 роки з перервами; очолював її у 1919–1921 та 1937–1944 роках).

Невдовзі після встановлення у Львові у вересні 1939 р. більшовицької влади керівництво Наукового товариства імені Шевченка (далі — НТШ) дійшло висновку, що всі його структурні підрозділи найближчим часом зазнають кардинальних змін. Академія наук УРСР одразу почала фінансувати НТШ, завдяки чому управа Товариства негайно збільшила персонал Бібліотеки НТШ (далі — БНТШ) та його платню, позаяк поточна робота потребувала фахових сил, адже з приходом більшовиків книжкові фонди Бібліотеки надзвичайно зросли. Багато українських патріотів, тікаючи від НКВС на Захід, передавали свої приватні книгозбірні до БНТШ, сподіваючись на їхнє надійне збереження. Ті, хто залишився, боялися тримати в себе «націоналістичну» літературу, тому приносили її до Бібліотеки. Численні товариства, установи, інституції, що змушені були самоліквідуватися, так само передавали до НТШ свої книжкові збірки та архіви. Аж до кінця 1939 р. українські видання зносили і звозили великими масивами до Бібліотеки, сподіваючись, що їх не спіткає лиха доля. Водночас чимало зарубіжних наукових установ продовжували надсилати на адресу Бібліотеки свої книжки в обмін на видання НТШ. На 1938 р. БНТШ обмінювалася літературою з 224 науковими установами різних країн Європи та Америки. Бібліотека збирала все, що виходило українською, без огляду на зміст видання, національні, політичні, суспільні переконання авторів чи видавців, на правопис. Керівник установи Володимир Дорошенко сподівався на розуміння значення цієї унікальної української книгозбірні з позиції нової влади. Проте подальші події розгорнулися дуже швидко і зовсім по-іншому. Чимало важливої інформації щодо цього періоду історії діяльності бібліотеки збережено в останніх опублікованих спогадах В. Дорошенка [2].

Уже на початку жовтня 1939 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову про розпуск Товариства і перетворення його секцій на самостійні інститути. Кожен із них потребував профільної фахової літератури, насамперед наукової україніки — найбільшої світової колекції в БНТШ. 10 листопада 1939 р. директор Бібліотеки Володимир Дорошенко, вбачаючи своє першочергове завдання у збереженні її цілісної структури, надіслав до Президії АН УРСР доповідну записку «Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка

та її потреби» [1], в якій коротко подав історію заснування та становлення книгозбірні, підкреслив її науково-культурне значення, наголосивши, що «якістю своїх збірок вона забезпечила собі чільне місце серед культурних надбань західноукраїнського громадянства» [1, арк. 94]. Адже БНТШ була єдиною у світі за своїм наповненням: у ній концентрувалися велетенські багатства української літератури (зокрема збірка українських книжок і періодичних видань, що друкували в Європі, Азії, Північній та Південній Америці), надзвичайно цінні рукописні й архівні матеріали, колекція листівок і плакатів, картографічна збірка, невелика, але унікальна за своїм характером колекція фотографій та інших графічних творів.

Детально окресливши проблеми бібліотеки, В. Дорошенко подав конкретні пропозиції щодо їхнього усунення, сподіваючись, що «з огляду на свою питому вагу в місцевому культурному житті, з одного боку, та з огляду на своє значіння для всієї, тепер уже об'єднаної України, з другого, бібліотека НТШ в нових, радянських умовах дістане повну змогу всебічного розвитку, що радянська влада з особливою увагою віднесеться до установи, співтворцем якої був геніальний син західно-українського коваля — Іван Франко. Було б зовсім природно, як би бібліотека НТШ стала основою великої всенародньої бібліотеки для західної області УРСР — імені Шевченка чи Франка» [1, арк. 94].

Для ефективного забезпечення роботи БНТШ, її розвитку та подальшої трансформації у найпотужнішу західноукраїнську бібліотечну інституцію директор декларував розв'язання таких першорядних завдань.

Передусім необхідно негайно і значно розширити площу книгозбирання, щоб, по-перше, розмістити досі не скаталоговані книжки та інші друки, по-друге, забезпечити простір для майбутнього приросту з огляду на наявні чималі дари і передбачувані численні нові надходження радянських видань. В. Дорошенко також сподівався, що «бібліотека НТШ може вже зараз збагатитися значними книгозбірнями: бібліотекою Домета Садовського (4.000 тт.), Василянською бібліотекою (16.000 тт.), бібліотекою Греко-католицької духовної академії (15.000 тт.), “Студіону”, Товариства “Просвіта”, Українського Робітничого Дому, і т. д.» [1, арк. 100],

а також рукописними фондами та архівами, зокрема митрополита А. Шептицького, монастирів василян у Словіті, студитів в Уневі та Львові, які надійно зберігаються під захистом АН УРСР. Тому він просив додаткове приміщення для книгосховищ площею не менше 300 м². А якщо взяти до уваги очікуване надходження книжок із провінції, то ці побажання, запевнив директор, стануть дуже «уміркованими». Адже треба було враховувати і значний природний приріст, бо ще за часів Польщі бібліотека щороку отримувала 10 000 одиниць нової літератури.

Також В. Дорошенко планував вдсятеро розширити читальню, яка мала відмежуватися від службових кімнат, та організувати окрему кімнату для опрацювання рукописів, рідкісних друків та фоліантів. Сподіваючись на значне зростання кількості читачів «через збільшення числа високошкільної молоді та зацікавлення широкого громадянства книжкою», В. Дорошенко просив для читального залу приміщення не менше ніж на 250–300 відвідувачів і відповідно обладнаного. Бо інакше бібліотека «душитися», адже «теперішня читальня може помістити ледве 28 читачів та ще 12 читачів можуть поміститися в канцелярії бібліотеки (кабінеті директора)» [1, арк. 99].

Оскільки Бібліотека досі не мала окремого залу для виставок та публічних заходів, за переконанням директора, необхідно було надати їй додаткове приміщення, призначене для не менше ніж 250–300 читацьких місць. Врешті існувала потреба окремого кабінету для директора, адже канцелярія Бібліотеки «правила й за кабінет директора й за читальню для науковців», що було однаково дуже незручно для їхньої праці.

Водночас, наголошував директор, треба взяти до уваги Бібліотеку «Народного Дому» (150 000 тт.), де зберігаються «цінні збірки західно-українських друків і рукописів та чимало *rossica*, якими можна доповнити збірки бібліотеки НТШ» [1, арк. 101], тому запропонував перетворити її на філію БНТШ, а зайві дублети передати до великих бібліотек УРСР та СРСР, рукописні збірки обох книгозбірень розташувати в бібліотеці «Студіону» на вул. Петра Скарги, 2 (тепер — вул. Є. Озаркевича), де є спеціально обладнане приміщення. Музей «Народного Дому» та Природознавчий В. Дорошенко радив об'єднати з Музеєм НТШ чи з Національним.

Крім цього, В. Дорошенко висловив свої пропозиції щодо будівлі майбутньої «загально-краєвої» бібліотеки. Найкраще, на його думку, було б звести новий модерний будинок за усіма вимогами тогочасної техніки. Однак тоді було зрозуміло, що така нагода трапиться не скоро. Тому треба було шукати інші варіанти розв'язання цієї проблеми.

Він запропонував два проекти — мінімальний і максимальний. Перший не потребував великих складнощів, людських ресурсів і значних фінансових затрат, бо не передбачав переміщення книгозбірні деінде. З будинку, де була Бібліотека, потрібно було забрати два музеї НТШ та приватних мешканців, щоб віддати його під Бібліотеку, адже перенести музеї — «річ далеко легша, швидша й дешевша, ніж цілу бібліотеку». У Львові тоді було досить відповідних будинків, навіть набагато кращих, ніж музейні приміщення НТШ. В. Дорошенко передусім запропонував уже спустошену, але ще не зреквізовану владою, добре придатну для музею споруду «Дому українських інвалідів» на вул. Потоцького, 48 (тепер — вул. Ген. Чупринки). У ньому можна було розмістити культурно-історичний музей НТШ, натомість Природничий музей з'єднати з Музеєм ім. Дідушицьких на вул. Рутовського, 18 (тепер — вул. Театральна), звичайно, під українською управою, бо «за української радянської влади нема рації творити якісь два окремі національні природничі музеї». На місці перенесених музейних установ можна було влаштувати службові кімнати й читальні, а від вул. Куркової (тепер — вул. Лисенка) — книгосховище, бо давно, ще перед війною, спеціально для цього були закладені траверси під першим поверхом. Кімнати поверхом вище могли використати як зали для експозиції нових надходжень та організації масових бібліотечних заходів.

Максимальний проект потребував пошуку одного великого будинку або комплексу, які можна було б пристосувати під БНТШ з огляду на те, що до неї будуть прилучені бібліотеки «Народного Дому», «Василян» та ін. Його реалізація потребувала значно більших коштів і заходів. Однак він відрізнявся від попереднього перевагою, яка полягала в концентрації усіх бібліотечних збірок. В. Дорошенко бачив, що усі кращі будинки уже зайняли урядові установи, профспілки чи військо, проте справа, на його думку,

була не безнадійна, адже залишалося ще немало банків, які під час націоналізації здебільшого мали бути ліквідовані. Майже всі вони містилися в гарних, добре збудованих, репрезентаційних спорудах, що найоптимальніше підходили для великої бібліотечної установи. Директор навів для прикладу кілька банків у центральній частині Львова, на вул. 3-го Мая (тепер — вул. Січових Стрільців) та Ягеллонській (тепер — вул. В. Гнатюка), зокрема “Łódzki Bank Depozytowy”, “Ziemski Bank Kredytowy”, “Centralny Bank Współdzielczy”, “Powszechny Bank Związkowy”, “Kredytowy Bank Powszechny”.

Він просив київське керівництво посприяти та передати одну з цих банківських установ Бібліотеці, яка тоді перебувала «просто в катастрофальному стані, що спинює не лиш її розвиток, але й усяку чинність» [1, арк. 103].

Крім нагального розв’язання означених проблем, В. Дорошенко клопотався також про відновлення наданих ще за польської влади прав на отримання обов’язкового примірника всіх друків (книжок і газет), що виходять в УРСР*, включаючи відозви, афіші, листкову продукцію, українські друки з інших республік, важливі російські наукові видання Москви та Ленінграда. А також директор просив дозволу отримувати по одному примірнику всіх закордонних друків, заборонених у державі, зокрема часописів, та видань, що виходили поза кордонами Польщі (не враховуючи радянських). Варто нагадати: 1933 р. польське Міністерство внутрішніх справ надало дозвіл Бібліотеці на отримання одного примірника усіх заборонених у Польщі друків, а 1934 р. Міністерство народної освіти Польщі — право отримувати обов’язковий примірник усіх українських друків, які видавали у Польщі. Після початку війни це право було скасоване, і директор наполягав, що Бібліотека повинна їх надалі отримувати, «щоб не декомплектувати вже придбаних давніше збірок».

Також В. Дорошенко сподівався, що нова влада допустить його до перегляду ліквідованих книгарень, випозичалень, бібліотек —

* 1922 р. Рада народних комісарів УСРР постановила надсилати Бібліотеці НТШ обов’язковий примірник усіх друків УСРР, призначених до публічного вжитку.

громадських і приватних як у Львові, так і в краю, а також дозволить збирати в українських видавництвах варті уваги рукописи, не опубліковані до приходу більшовиків.

На думку В. Дорошенка, тільки після розв'язання усіх перелічених проблем БНТШ разом з її філією — Бібліотекою «Народного Дому» — стане великою загальною всенародною бібліотекою із цілісною колекцією *ukrainica* та *rossica*. Оссолінеум, отже, стане скарбницею *polonica*, а університетська бібліотека залишиться загальнонауковою. Для покращення якісного складу фондів книгозбірні НТШ директор передбачив ще один варіант — вилучення з Оссолінеуму й інших львівських бібліотек *ukrainica* та *rossica* та переміщення їх до Бібліотеки НТШ. Натомість вилучена *polonica* оптимально доповнить фонди Національного інституту ім. Оссолінських. Внаслідок таких переміщень міська бібліотека могла б зібрати найкращу колекцію *galiciana* загалом і львівських друків зокрема. Та найкраще усе ж і її долучити до Бібліотеки НТШ.

Водночас директор акцентував важливе питання персонального штату Бібліотеки та її фінансового забезпечення. Ще до війни в установі працювало всього семеро службовців: директор, п'ятеро бібліотекарів і один помічник. У жовтні 1939 р. в Бібліотеку прийняли ще двох працівників, що не було суттєвою допомогою, адже уже значний книгозбір НТШ потребував немалих людських ресурсів, щоб впоратися з великими масивами різноманітних робіт. В. Дорошенко порівняв штат персоналу БНТШ з персоналом бібліотеки Львівського університету: з удвічі більшим фондом (429 тисяч томів) там працювало пів сотні службовців — 30 бібліотекарів, 3 адміністративних урядовців і 16 техробітників. «Оскільки бібліотека НТШ вже незабаром сильно збільшиться, а навіть у дуже короткому часі перегонить щодо кількості збірок університетську, то відповідно до того слід збільшити й персонал її службовців» [1, арк. 105], — запевняв директор кийське керівництво. Очікуючи на значний приріст фонду, який «буде не звичайний, так би мовити, еволюційний, а надзвичайний, революційний», службовців (разом з технічним персоналом) мало бути 25, а не 9. Адже «мале число бібліотекарів ніяк не годне поспіти за книжковим потоком, що рік-річно заливає бібліотеку, а бібліотечні робітники не можуть упоратися в магазині. Вже тепер треба

ще щонайменше чотирьох помічників, двох техробітників та кільканадцять бібліотекарів, щоб перевірити та скаталогувати давніше призбираний матеріал. Цілі бібліотеки — Барвінського, Верхрацького, Менцинського, Олесницького й Ржегоржа ще не скаталоговані, а тим часом приходять щораз нові дари. З новим роком, як Бібліотека НТШ увійде в сітку Академії УРСР, кількість її працівників повинна, як не перевищувати, то принаймні дорівнювати числу співробітників бібліотеки університетської» [1, арк. 106].

У «Проекті збільшення кількості службовців бібліотеки НТШ» В. Дорошенко зазначив, що для безперервної роботи книгозбірні їхнє число повинно становити 46 осіб: директор — 1, заступник директора — 1, секретар — 1, каталогізаторів — 6, бібліотекарів — 18, архіваріусів — 6, друкарок — 1, бібліотечних помічників — 6, техпрацівників — 4, палітурників — 2 [1, арк. 107]. Саме такий штат працівників мав забезпечити, на думку директора, повноцінне функціонування бібліотеки.

Щодо питання бібліотечної платні В. Дорошенко стверджував, що «при установленні платень належить обов'язково брати під увагу питому вагу установи, кваліфікацію робітника, розмір і вагу виконуваної ним праці, літа служби та його родинний стан. В теперішній час бібліотека покривджена не тільки в порівнанні з університетською бібліотекою, але навіть у порівнанні з іншими науковими установами НТШ» [1, арк. 106].

Однак 14 січня 1940 р. відбулася, за висловом В. Дорошенка, «комедія з самоліквідацією Товариства». Загальні збори під головуванням академіка Кирила Студинського ухвалили рішення розпустити НТШ, а всі його структурні підрозділи, зокрема Бібліотеку та майно, передати на баланс Академії наук УРСР. У кінцевій промові голова зазначив, що ці останні збори «зрозуміли вагу хвилини, бо винесли таке, а не інше рішення». Хоча юридично воно не мало жодної законної сили, оскільки про ліквідаційні збори заздалегідь не було оголошено в пресі, не повідомили про них тих членів НТШ, які перебували у провінції та за кордоном.

Отже, 2 січня 1940 р. рішенням Ради народних комісарів УРСР на базі чинних у Львові бібліотек Наукового товариства імені Шевченка, Руського народного інституту «Народний Дім», Національного інституту ім. Оссолінських у Львові (Zakład Narodowy im. Ossolińskich,

Ossolineum, Оссолінеум, НІО), фундації Віктора Баворовського (Baworowianum, Баворовіанум), книгозбірні «Студіону» та Бібліотеки єврейської віросповідної громади було створено Львівську філію Бібліотеки Академії наук УРСР (далі — ЛфБАН) з трьома відділами: україніки й росіки, полоніки та гебраїки.

Формально філію очолювала «тричленна» Президія, до якої входив присланий із Києва директор-партієць, колишній палітурник, єврей Яків Мойсейович Зайкін; заступник директора, керівник Бібліотеки НТШ, реорганізованої тоді у відділ української літератури, українець Володимир Дорошенко та вчений секретар, кустош Оссолінеуму, поляк, д-р Владислав Віслоцький. Але насправді Бібліотекою управляла не ця колегія, а одноосібно Яків Зайкін, виконуючи лише вказівки з Києва та настанови місцевого партійного комітету.

Розгортання подальших подій викрило справжні наміри нової влади. Усі плани Володимира Дорошенка щодо розбудови Бібліотеки НТШ та її розвитку в нових радянських умовах зазнали нищівної поразки.

13 лютого 1940 р. з розпорядження директора Я. Зайкіна було призначено Комісію для опрацювання проекту структури Львівської філії Бібліотеки Академії наук, яку очолив В. Дорошенко. До її складу увійшла також керівниця відділу рукописів БНТШ Марія Деркач. 15 лютого 1940 р. відбулося засідання цієї комісії, на якому ухвалено створити відділ української літератури на базі фондів колишньої БНТШ *«та далі в цьому напрямі доповнювати збірку, а давнього комплексу поки що не рухати»* [3, арк. 35]. Завдяки зусиллям В. Дорошенка та М. Деркач до профілю комплектування відділу, крім суто художньої, було долучено наукову літературу.

Для центрального корпусу новоствореної ЛфБАН обрали Оссолінеум, адже це був найбільший, добре забезпечений та устаткований заклад, на відміну від надто тісного приміщення Бібліотеки НТШ. На його адресу надходила пошта, усі нові друки (крім єврейських), зокрема обов'язковий примірник із союзних республік, затверджений урядом СРСР для академічної бібліотеки у Львові. До Оссолінеуму звозили усі видання з ліквідованих владою бібліотек, установ, організацій та приватні книгозбірні українських

діячів, які покинули Львів або були заарештовані НКВС. Тобто в приміщенні колишнього ННІО збирали, сортували, інвентаризували, індексували та розподіляли уже скаталоговані друки в інші відділи, створені на базі відомих бібліотечних установ Львова. Вони були фактично перетворені на звичайні читальні, адже не мали права самостійно поповнювати, опрацьовувати та каталогізувати свої фонди. Так, наприклад, упродовж 1940–1941 років до Оссолінеуму надійшли, зокрема, приватні колекції відомих українців: історика та правника *В'ячеслава Заїкина* (1 500 видань художньої та наукової літератури), бібліотекознавця *Віталія Левецького* (приблизно 1 000 томів), правника *Володимира Старосольського* (3 000 томів суспільно-економічної та юридичної літератури), історика, педагога, редактора *Івана Шендрика*, заарештованого НКВС у грудні 1939 р. (2 000 українських мистецьких видань та часописи), греко-католицького священника, пароха містечка Делятин на Станиславівщині (тепер — Івано-Франківська обл.) *Романа Гузара* (приблизно 1 000 художніх і наукових видань українською, польською, німецькою); львівського адвоката та громадсько-політичного діяча *Альфреда Говиковича* (приблизно 800 видань); історика та економіста, дійсного члена НТШ (від 1899 р.) *Григорія Величка* (приблизно 500 томів української літератури); політичного і громадського діяча, визначного кооператора, публіциста і поета *Остана Луцького* (приблизно 2 000 економічних видань і часописи); греко-католицького священника, журналіста, диригента та музиколога *Володимира Садовського*. Ці вартісні книгозбірки, на переконання В. Дорошенка, мали стати цінним надбанням фондів відділу української літератури (згодом української літератури і мови). Однак після попередньої жорсткої чистки більшовицькою цензурою чимало видань опинилось у спецвідділі, створеному у травні 1940 р. з метою вилучення з діючих та концентраційних фондів бібліотеки української та іншомовної літератури, «ідеологічно ворожої» для радянської влади. Решту видань було розпорошено у фондах відділу концентрації ЛфБАН. Отже, приєднавшись до складу Філії, Бібліотека НТШ почала втрачати свій національний характер і, за висловлюванням В. Дорошенка, поступово ставала «спеціальним відділом великої універсальної книгозбірні без історичного обличчя» [2, с. 42]. Замість сподіваного

швидкого приросту її фонду завдяки чималим дарам, очікуваним надходженням книжок із провінції і приєднанню приватних та інституційних книгозбірень, про що так клопотався В. Дорошенко перед київським керівництвом, сталося зовсім протилежне.

Уже в травні 1940 р. почалася планова систематична ідеологічна чистка фондів відділу української літератури, які наскрізно переглядали бригади працівників спецвідділу (всього 5 осіб) та представників Львівського облліту. За літні місяці було перевірено неопрацьовані дублети (приблизно 23 500 од.), з яких відібрано і скеровано на цензурування до Облліту «підозрілі з большевицького погляду речі», тобто видання, опубліковані поза СРСР, які не були відображені в індексах. Восени 1940 р. ця сама бригада розпочала чистку діючих книгосховищ цього відділу. Від січня 1941 р. її продовжила спеціальна бригада під керівництвом відрядженої з Києва Рози Портон. За січень-лютий 1941 р. її працівники переглянули приблизно 15 000 од. книжкового фонду та періодичу великих форматів. Крім антирадянських та протикомуністичних видань, вилучали, незалежно від змісту, всі твори авторів, проголошених «ворогами народу», «проклятими зрадниками» або й «шпигунами» (особливо ув'язнених НКВС або вимушених емігрантів).

У березні 1941 р. розпочався справжній погром цієї унікальної книгозбірні. Згідно з наказами органів цензури та поза ними, керуючись «политическим и классовым чутьем», до спецфонду ЛфБАН було вилучено велику частку української книжкової продукції 20–30-х років ХХ ст., яку вважали ідейно й політично невигідною або спрямованою на шкоду диктатурі пролетаріату та соціалістичному будівництву: белетристику, публіцистику, мемуарну та наукову літературу (передусім з історії України), — усе, що стосувалося визвольної боротьби, особливо друки з періоду Центральної Ради, Гетьманату й Директорії, усі календарі, букварі і шкільні читанки, навіть дитячі пісенники, друковані за межами СРСР, різні статути, церковно-релігійні видання, майже вся українська преса від 1917 р. — до приходу Червоної Армії. Особливо вороже цензори ставилися до видань товариства «Просвіта», яке вважали націоналістичним і протибільшовицьким. На титульних аркушах вилучених книг зазначали: «антисоветская», «националистическая»,

«изд. УГА», «парт. лит. УНДП», «изд. УНР», «изд. ЗУНР», «католическая», «религиозная макулатура», «изд. Временного правительства», «контрреволюционная», «эссеровская», «черносотенная», «антимарксистская», «белоэмигрантская» «шовинистическая», «сионистская», «реакционно философская», «за содержанием», «изъять», «приказа нет», «устаревшая», «макулатура».

Спецвідділ вилучав книги безперервно — від весни 1940 р. до початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. За цей час у спецфонді ЛфБАН на підставі лише часткового перегляду книгосховищ БНТШ опинилося 1 029 видань [6, с. 99–100].

Крім руйнування, що його зазнала БНТШ від більшовицької цензури, чимало шкоди завдав розподіл уже скаталогованих фондів, який започаткував наступний присланий з Києва директор, колишній старший бібліотекар БАН, єврей-комуніст, майор НКВС Ілля Зеленко. Як зазначав В. Дорошенко, більшовики не тільки не підтримували індивідуального характеру бібліотек, що увійшли до складу Львівської філії, а, навпаки, свідомо нищили його, намагаючись перетасувати фонди за певною системою. Для українця — Бібліотека НТШ, для поляка — Оссолінеум, для єврея — Кагальна бібліотека були їхніми народними святинями і національною гордістю, вони їх надзвичайно цінували і хотіли, щоб ці інституції не тільки збереглися назавжди, а надалі зростали і збагачувалися, виконуючи завдання, визначені їхніми фундаторами. Проте нова влада поставила за мету знищити цю окремішність, уніфікувати всі фонди і замість окремих національних бібліотек створити низку спеціальних відділів: стародруків, історичний, етнографічний, бібліографії, всесвітньої літератури, природописний, математичний, марксизму-ленінізму, літератури народів СРСР, дитячої літератури, підручної бібліотеки. Отож Бібліотека НТШ у складі ЛфБАН УРСР мала перетворитися тільки на відділ української літератури і мови — навіть не українознавства.

Наприкінці 1940 р. було розпочато розподіл фондів Бібліотеки НТШ до відповідних відділів ЛфБАН, зокрема до відділу стародруків (вул. Оссолінських, 2, тепер — вул. Стефаніка, 2) з колишньої Бібліотеки НТШ було вилучено та передано 810 томів і колекцію М. Менцинського [4, арк. 4, 5].

Єдиною перевагою у цих обставинах стало суттєве збільшення штату відділу: від 7 осіб перед ліквідацією НТШ 1940 р. до 19 службовців 1941 р. Серед прийнятих працівників були, зокрема, добре знані в Галичині журналісти Володимир Левинський, Степан Чарнецький та Михайло Яцків, адвокати Володимир Лисий і Степан Мишко, нотарі Василь Дяків та Роман Заячківський — люди, які з приходом більшовиків втратили свої посади або пенсії. У червні 1940 р. через сухоти помер Іван Кревецький — історик, бібліограф, громадський діяч і журналіст, який керував Бібліотекою НТШ 25 років (1905–1914, 1921–1937). На жаль, багатьох працівників відділу (С. Гуменний, С. Дорош, В. Дяків, Й. Коц, Л. Савчак, В. Чекановський та ін.) керівництво Бібліотеки змушувало складати списки та вибирати книги для Облліту і спецфонду, вилучати каталожні картки [5, арк. 319, 573, 575–577, 619, 661, 696].

20 березня 1941 р. завідувачем відділу призначено комуніста Трохима Степановича Марищука, народного вчителя з Волині, за спогадами В. Дорошенка, «людину малокультурну та повного неука у бібліотечній справі», який навіть не надавався на посаду звичайного бібліотекаря. Ситуація з цим призначенням свідчила про недобрі плани І. Зеленка. Він наполягав, щоб заступник директора постійно перебував у приміщенні центрального корпусу Бібліотеки, і в такий спосіб намагався віддалити В. Дорошенка від БНТШ, тримати патріотично налаштовану людину біля себе і мати завжди перед очима, щоб поступово усунути старих працівників і замінити їх своїми кадрами [2, с. 43–44].

В. Дорошенко згадував і про таємний бік діяльності майора НКВС І. Зеленка: свідки бачили, як він ночами нишпорив у кабінетах у робочих столах працівників, сподіваючись знайти там хоч якісь контрреволюційні матеріали, постійно шукав «сексотів», які доносили б йому про події у філії, повідомляли про розмови і настрої службовців. До В. Дорошенка він теж звертався з подібним проханням «в інтересі роботи». У своїх спогадах директор БНТШ зауважував, що «пропозиція ця була висловлена досить делікатно, але сенс її не підлягав ніякому сумніву» [2, с. 47].

У червні 1941 р., після приходу до Львова, німецька влада розформувала ЛфБАН. Книгозбірні, які входили до її складу, знову стали самостійними структурами, об'єднаними у серпні 1941 р.

в єдину бібліотеку Staatsbibliothek Lemberg, у складі якої Бібліотека НТШ разом з Бібліотекою «Народного Дому» утворили 3-й окремих відділ (Abteilung 3). Керівником відділу призначили В. Дорошенка. Його першочерговим завданням стало повернення до Бібліотеки видань, вилучених у 1940–1941 роках до спецфонду та Облліту. На жаль, багато з них було втрачено назавжди, зокрема літературу, забрану до Облліту, німці вивезли на фабрику паперу. За словами В. Дорошенка, «...для німців усі друковані кирилицею чи гражданкою речі були нічого невартим дрантям, яке вони нищили з правдивою сатисфакцією, без розбору...» [2, с. 50].

На початку 1944 р. В. Дорошенко вимушено емігрував до Чехії, працював у Музеї визвольної боротьби України у Празі, зокрема досліджував та упорядковував матеріали СВУ.

Упродовж 1945–1949 років В. Дорошенко перебував у Німеччині, мешкав у таборах для переміщених осіб під Мюнхеном. Незважаючи на важкі умови проживання, підготував до друку і видав перший випуск «Українських бібліологічних вістей» (1948). Брав участь у відновленні «Літературно-наукового вісника», в якому подав огляд наукових публікацій часопису за увесь період його діяльності (від 1898 р.).

У жовтні 1949 р. з родиною переїхав до США, оселився у Філадельфії. Працював у НТШ і УВАН, в яких керував секцією книгознавства, очолював українське Літературно-мистецьке товариство. Займався також літературно-науковою роботою. У 1952–1954 роках був редактором щоденної газети «Америка». Помер 25 серпня 1963 р.

1. Дорошенко В. Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка та її потреби: [доповідна записка до Президії АН УРСР від 10 листопада 1939 р.] // ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Архів. Оп. 1. Спр. 2-6. Арк. 94–107.
2. Дорошенко В. Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові: (короткий історичний нарис). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Нью Йорк ; Париж, 1961. Т. 171 : Збірник філологічної секції. Т. 30. С. 7–58.
3. Засідання Комісії для обговорення структури бібліотеки з дня 15/11.1940 // ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Архів. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 32–38.

4. Праця відділу української літератури і мови в 4-му кварталі 1940 р. Львівська Філія Бібліотеки Академії Наук УРСР // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 9. Спр. 5402. Арк. 3–10.
5. Щоденні звіти про роботу працівників бібліотеки за 1940 р. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 33. 946 арк.
6. Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946. Wrocław, 2003. S. 350.

References

1. Doroshenko, V. Biblioteka Naukovoho tovarystva im. Shevchenka ta yii potreby: [dopovidna zapyska do Prezydii AN URSSR vid 10 lystopada 1939 r.] [Library of Shevchenko Scientific Society and its necessities: [report to Presidium of the USSR Academy of Sciences]. *LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka*. Archive. Inventory 1, file 2-b, fol. 94–107. [in Ukr.].
2. Doroshenko, V. (1961). Biblioteka Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi: (korotkyky istorychnyi narys) [Library of Shevchenko Scientific Society in Lviv (a short historical essay)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Niu York ; Paryzh, 171: Zbirnyk filolohichnoi sektsii, 30, pp. 7–58. [in Ukr.].
3. Zasadannya Komisii dlia obhovorennia struktury biblioteki z dnya 15/11.1940 [Session of the Commission for discussing of the library structure on 15/11.1940]. *LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka*. Archive. Inventory 1, file 6, fol. 32–38. [in Ukr.].
4. Pratsia viddilu ukrainskoi literatury i movy v 4-mu kvartali 1940 r. Lvivska Filiia Biblioteki Akademii Nauk URSSR [Work of Ukrainian literature and language department in the 4th quarter of 1940. Lviv branch of the Library of the USSR Academy of Sciences]. *LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka*. Viddil rukopysiv. F. 9, file 5402, fol. 3–10. [in Ukr.].
5. Shchodenni zvity pro robotu pratsivnykiv biblioteki za 1940 r [Daily reports of the work of librarians]. *TsDIA Ukrainy u m. Lvovi*. F. 309. Inventory 2, file 33, 946 fol. [in Ukr.].
6. Matwijów, M. (2003). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946 [The Ossolineum during 1939–1946]. Wrocław, p. 350. [in Pol.].

Lesia Kusyi, Candidate of Social Communications, Research Fellow of Manuscript Department of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

Volodymyr Doroshenko about the development of the Shevchenko Scientific Society Library under Soviet rule: illusions and realities (1940–1941)

The library of the Shevchenko Scientific Society in Lviv was founded in 1894 by the Shevchenko Scientific Society. This is the first and for a long-time the only scientific collection of Ukrainian studies in Ukraine. Its leaders I. Krevetsky and V. Doroshenko were prominent librarians and bibliographers. The library collected all the most important Ukrainian and foreign publications about Ukraine, conducted an intensive international book exchange. In 1939, the library had 72,828 titles of books in 207,923 volumes and issues, 1,485 manuscripts and 2,449 maps. In addition, there were about 50,000 doublets and tens of thousands of unlisted books. According to I. Franko's will, his library and archive, which numbered 6,000 volumes and 500 manuscripts, were given to the SSS Library as a special value.

After the accession of Western Ukraine to the Soviet Union in February 1940, it became part of the Lviv branch of the library of the USSR Academy of Sciences, which was subordinated to the Library of the Academy of Science in Kyiv. The director of the library, Volodymyr Doroshenko, hoped that the new government and Kyiv leadership would understand the importance of this unique Ukrainian book collection.

The article highlights the desire of V. Doroshenko to preserve the integrity of the institution in the new conditions and its national character. The director's efforts to enrich the composition of library book collections are reflected. The reasons and circumstances of the structural changes that the library underwent when it became a department of Ukrainian literature and language are highlighted. On the basis of archival sources, the striking losses of the institution's funds as a result of planned systematic purges by the Bolshevik censorship bodies and the distribution of the SSS Library funds to the newly created departments of the Lviv branch of the Academy of Sciences are shown. Thus, on the example of this book collection the results of the Soviet library policy aimed at destroying the cultural heritage of the Ukrainian people are shown.

Keywords: Volodymyr Doroshenko, Shevchenko Scientific Society Library in Lviv, Lviv branch of the library of the Academy of Sciences of the USSR, library censorship, Soviet library politics.